

Тыва Республиканың Чазаанда

Селектор хурал

ТЫВАНЫҢ ЧАА ФЕДЕРАЛДЫГ КОЛ ИНСПЕКТОРУ

Тыва Республиканың Чазааның Чөвүлел хуралында Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Тываның чаа федералдыг кол инспектору Александр Сергеевич Поповту таныштырган.

Бо албан-дужаалга Виктор Чернышевту солаан Александр Попов университеттин инженер-тудуг факультетин дооскан, шериг албанынга болгаш күрүне эрге-чагырга органнарынга 29 чыл ажылдаан стажтыг, сөөлгү үеде Омск областың Чазааның эргелел начальнигинге ажылдап турган.

Чазак Даргазы федералдыг кол инспекторну таныштырып тура, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң шиитпирлээр ужурулуг айтырыгларын чугаалааш, оларны федералдыг төптүн деткимчези-биле бир демниг кады дүрген шиитпирлээринге бүзүрелин илереткен. Ылангыя регионунң үлетпүрүнүн хөгжүлдээзинге электроэнергияның чедишпези шаптыктап турар, ол ышкаш транспорт инфраструктуразы хөгжүвээн, тудуг индустриязы чок болуп турар.

«РФ-тиң Чазак Даргазы Владимир Путин Тывага чоруп турар үеде август эгезинде ажылчын ужуражылганы эрттиргеш, бо

чылдың март 13-те РФ-тиң Чазаанга Тыва дугайында айтырыгны чугаалашкаш, хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдези кайы хире чоруп турарын сайгарып көрдүвүс. Ол бодунуң эки түңнелдерин берген, Россияның Чазаанга хүлээп алган протокол шиитпирлериниң күүселдезиниң талазы-биле хыналданы эрттирер даалганы берген. Моон-биле холбаштыр бистиң Чазактың делегациязы август 21-де РФ-тиң Чазаанга Тываның сонуургалдарын камгалаар, ылангыя тудуг индустриязын катап тургузар дээш туржур» деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Чаа федералдыг кол инспектор Александр Попов сөс алгаш, мурнунда ажылдап турган федералдыг кол инспектор Виктор Чернышевтуң федералдыг эрге-чагырга-биле кады чорудуп турганы бүгү-ле ажыл-чорудулганы уламчылаарын чыылганнарга бүзүрөткеш, республиканың мурнунда салдыгган сорулгалар федералдыг төп кичээнге алырын чугаалаан.

Виктор Чернышев Хакас Республиканың федералдыг кол инспекторунга ажылдаар. Елена ЛОКОТКОВА.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ КАНДЫГЫЛ?

Республикада мал чеминиң белеткели кайы хире чоруп турарының дугайында чугаалашкан селектор хуралы август 18-те болуп эрткен.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол, оон оралакчызы агроулетпүр комплекзиниң айтырыгларын харыылаар Иван Чучев селектор хуралының ажылынга киришкен.

Республиканың көдээ ажыл-агыйының сайыды Валентин Енданның дыңнатканын езугаар алырга, Тываның көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери база арат ажыл-агыйлары мал чеми белеткээр онаалдазын 28 хуу күүсеткен, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 5,4 хуу хөй болуп турар. Тере-Хөл кожуун онаалдазын 87 хуу күүсеткеш, өскелерни мурнап турар. Каа-Хем, Таңды, Тожу, Чеди-Хөл кожууннарда мал чемнериниң белеткели эки чоруп турар. Оон-биле чергелештир бо чугула ажыл-ишти Барыын-Хемчик (0,4 хуу), Бай-Тайга (2,5 хуу), Бии-Хем (4,2), Кызыл (3,7), Эрзин (0,5 хуу) кожууннар багай чорудуп турарын демдеглээн. Мал чеминиң белеткели чүге багай чоруп турарын ол кожууннарның удуртукчуларындан шыңгызы-биле айтырган.

Мал чеминиң белеткелиниң багай чоруп турарын чамдык кожууннарның удуртук-

чулары болгаш тускай эртемниглери кыварчаар материалдар чедишпезинден, техника хандырылгазы багайындан, кааң чайын өтсиген үнмээнинден болган деп тайылбырлап турар. Ындыг турбуже, Бии-Хем, Бай-Тайга кожууннарның удуртукчулары август айда мал чеми белеткээр онаалдаларны ажыр күүседирин, өске кожууннарга бээр керээлерни чарарын аазаан.

Шолбан Кара-оол мал чеминиң белеткелиниң багай чоруп турары ажылды организаастааны четпезинден болуп турарын демдеглээн. Малдың баш санынга четчир мал чемнери белеткеп алырынче кичээнгеи салган. Кожуун чагыргаларының удуртукчулары мал чеминиң белеткелинче чогуур кичээнгеи салырын Чазак Даргазы негээш, бо айның арткан хүннеринде бердинген онаалданы күүседир дээш бүгү күштү салырын, оон түннелдерин бир неделя эрткен соонда илеткээрин дыңнаткан.

Селектор хуралының киржикчилери мал чеминиң белеткелинде илерээн четпестерни кыска хуусаада эрткеш, мал чемнери белеткээр даалгаларны күүседир дээш бар аргаларны болгаш курлавырларны ажыглап тургаш, шалыпчы ажылдаарын дугуржуп чугаалашканнар.

Долаана САЛЧАК.

МУҢЧУ МАЛЧЫННАР

Дамбааларның өг-бүлөзи.

Өвүр кожууннуң Хандагайтыга болган Наадым байырлалынга көвей малчыннар улус-чоннуң хүндүткелин чедип ап, чазак-чагыргадан шаңнал-макталдарны алган. Оларның аразында Михаил Даржаевич биле Нина Мамаевна Дамбаларның ат-сывын база адап, индирже үндүрүп, кызымак күш-ажылы, хөй санныг малды ажаап, өстүргени болгаш аныяк салгалдарга мал ажылын дамчыдып, өөрткени дээш, оларга төлептиг шаңнал-макталды, суй белекти тывыскаан.

Михаил Даржаевич биле Нина Мамаевна кады 37 чыл чурттап, 3 оол болгаш 3 кысты өстүрүп, кижизиткен. Михаил Даржаевич оон мурнунда Эрзин кожууннуң «Чаа

орук» совхозка үр үениң иштинде чолаачылап келген. Кадыг-берге 90 чылдарның эгезинде колхоз-совхозтар дүжүп, буурап турда, Дамбаларның өг-бүлөзи боттарының каш санныг малын малдап, арат ажыл-агыйын тургузуп, малчынның чымыштыг ижинче кирген.

16 чыл дургузунда оларның малының баш саны оранчок өскөн. Бо чылдың Наадым байырлалының хемчеглеринге олар киржип турда, Михаил Даржаевич биле Нина Мамаевна 1500 ажыг хойлуг, 100 хире чылгылыг, инектерниң саны 80 баш четкенин, эрткен чылын болган Наадымга Дамбаларның өг-бүлөзи «Муңчулар клувунун» кежигүннери база болганын айтып турду.

Чүгле Эрзин кожууннуң эвес, а бүдүн республикада төлептиг деп санаткан малчыннарның мурнунда ам кол сорулга — кыштаглаашкынга эки белеткенип, бүгү бар аргаларны тып тургаш, кышты хүр-менди эртип алыры.

Чайның изин, кыштың соогу-даа дивейн, хүн бүрүде маадырлыг болгаш үлегерлиг ажыл-ижин кылып, боттарының уругларынга арга-дуржулгазын дамчыдып, ынак кырган-ача, кырган-ава болуп, уйнуктарын азыражып чоруур кижилерге аас-кежикти, тодуг-догаа, аарыг-аржык чок амыдырал-чуртталганы болгаш алдар-хүндүткели күзээр-дир бис.

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

МАЛЧЫННАРГА МАТЕРИАЛДЫГ ДУЗА

Бо чылдың июньда Барыын-Хемчик кожууннуң беш сумузунга хар холумактыг суггур чаъс чагаш, күштүг хат хадааш, соорга 1325 баш шээр мал хораан. Тываның Көдээ ажыл-агый яамызының медээзин езугаар алырга, Хөнден, Аксы-Барлык, Шекпээр, Дөң-Терезин, Барлык сумаларының малчыннарынга ниитизи-биле 2500 муң рубльдиң материалдыг когаралын чедирген. ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун адынга кожуун чагыргазының баштыгы Иван Идам-Сюрюнден хораан малдың бажын катап тургузары-биле мате-

риалдыг дуза чедирер дилегни кириген. Август 19-та Чазак Чөвүлелиниң хуралынга бо айтырыгны сайгарып көргөш, Барыын-Хемчик кожуунга бойдустун чедирген когаралын эгидери-биле Чазактың курлавыр фондузундан 500 муң рубльди тускайлап бээрин шиитпирлээн. Республиканың көдээ ажыл-агый сайыдының оралакчызы Алдай-Мерген Ховалыгның дыңнатканы-биле алырга, Чазактың материалдыг дуза кылдыр берген хөрөңгизи-биле малдарны садып алгаш, малчыннарга дуза кылдыр бээр.

Бистиң корр.

Октябрь 12-де ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының немелде соңгулдаларының хүнү ДЫҢНАДЫГ

Республиканың «Шын» солун редакциязы соңгулда хоойлужулгазынга дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының ийги чыыжының немелде соңгулдаларынга бүрүткеткен кандидаттарга 2008 чылдың сентябрь 13-тен октябрь 10-га чедир соңгулда мурнунуң суртаал ажылын чорударының материалдарын парладыр халас болгаш төлевирлиг солун шөлүн бээрин дыңнадып тур.

Төлээлекчилер палатазының депутаттарының кандидаттарынга бээр солун шөлүнүн хемчээли мындыг болур: халас үндезинге 17 дөрбелчин сантиметр (солунуң 8 одуруу); төлевирлиг

үндезинге 34 дөрбелчин сантиметр (солунуң 16 одуруу).

Бир дөрбелчин сантиметр солун шөлүнүн бирги арнынга өртээ 40 рубль, солунуң иштиги арыннарынга 30 рубль.

Солунга парладыр халас-даа, өртөктиг-даа материалдар чүгле тыва дылга бижиттинген болур, оларны электроннуг хевирге бижидип алгаш, солунуң номери үнеринге чедир 2 хонуктан орай-татпайн редакцияга дужаар. Ол хуусаадан орайтадыр болза, материалды солунга парлавайн барып болур.

Редакция-биле харылзажыр телефоннар: ниитилел-политиктиг килдис 2-18-10, реклама килдизи 2-17-91.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Ордени-биле Ш.Д. Ооржакты шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда күрүне ажил-чорудулгазы база республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин сайзырадырынга кириген салышкыны дээш Тыва Республиканың Ордени-биле билдингир күрүне ажилдакчызы Шериг-оол Дизижилович Ооржакты шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 15 №180

Тыва Республиканың Ордени-биле Г.Ч. Ширшинни шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда күрүне ажил-чорудулгазы база республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин сайзырадырынга кириген салышкыны дээш Тыва Республиканың Ордени-биле билдингир күрүне ажилдакчызы Григорий Чоодуевич Ширшинни шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 15 №181

Тыва Республиканың Ордени-биле И.А. Остапечти шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда үре-түннелдиг күрүне болгаш хей-ниити ажил-чорудулгазы дээш Тыва Республиканың Ордени-биле Тыва Республиканың алдарлыг тудугжузу, күш-ажылдың хоочуну Иван Александрович Остапечти шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 15 №182

Тыва Республиканың Ордени-биле П.М. Судеркинни шаңнаарының дугайында

Республикага хоойлу-дүрүмнү, корум-чурумну быжыглаарынга кириген үлүг-хуузу база хей чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Ордени-биле прокуратура органнарының хоочуну Петр Максимович Судеркинни шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 15 №183

«Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты И.Д. Дулушка тыпсырының дугайында

Тыва культураны болгаш уран чүүлдү сайзырадырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты «Тываның күрүне филармониязы» күрүне албан черинин уран чүүл удуртукчузу Игорь Дыртык-оолович Дулушка тыпсыр.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 15 №184

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижи-биле О.С. Сааяны шаңнаарының дугайында

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кириген ачы-хавыязы база хей чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижи-биле Тыва Республиканың орук-транспорт комплекзинин болгаш харылзааның сайыды Олег Солун-оолович Сааяны шаңнаар.

Кызыл хоорай

2008 чылдың август 18 №185

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Чеди-Хөл кожуунун муниципалдыг тургузуг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязынга хүлээткенин соксадырының болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаалын күш чок болдурганының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2008 чылдың август 11 Кызыл хоорай №67/274-5

Чеди-Хөл кожуунун Төлээлекчилер хуралының 2008 чылдың август 8-те №30 кыйгырыын чугаалажып көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Муниципалдыг тургузугнун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязынга хүлээдириин дугайында» Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 чылдың февраль 13-те №38/211-5 доктаалында Чеди-Хөл кожуунун муниципалдыг тургузуг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин

Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязынга хүлээткенин соксадыр.

2. «Муниципалдыг тургузуг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязынга хүлээдириин дугайында» Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 чылдың февраль 13-те №38/211-5 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарыне чорудар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Владимир СТЯЖКИН:

«КОЛ СОРУЛГА — ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИН ЧААЛАП АЛЫРЫ»

Бо чылдың июль 1-ден эгелеп республиканың пассажирлер аргыштырып турар автотранспортунга өртектерниң өскенинге хамаарыштыр чурттакчы чоннун ортузунга улуг дүвүрээзинни болдурган. Ол колдуунда Кызыл хоорайны иштинде пассажирлер аргыштырып турар маршрут-каларга болганы билдингир болгай.

Республиканың иштинге болгаш оон дашкаар пассажирлер аргыштырып турар кол черни ээлеп турар Кызыл хоорайны «Кызылдың ПАТБ-зи» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгениң көргүзүп турар ачы-дузасы дыка улуг. Экономиктиг кризистин берге чылдарын бүдүрүлгө шыдажып эрткен болгаш ам турум ажилдап, республиканың чурттакчы чонун аргыжылгазынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. Бо бүдүрүлгениң амгы ажил-ижинин болгаш моон соңгаар сорулгаларының дугайында, ооң кол инженери Владимир Петрович Стыжкин-биле ажык чугааны кылдым.

— Силерниң автотранспорт бүдүрүлгези колдуунда республика иштинде пассажирлер аргыштырылганы харылап турар болгай, бо талазы-биле чугаалап көрүңерем, Владимир Петрович?

— Бистиң бүдүрүлгевис 11 кожууннар төптерин болгаш көдээ черлерде турар 42 чурттакчылыг суурларның пассажирлер аргыштырылганы хандырып турар. Кызыл хоорайны иштинде база хоорай кыдыында 8 маршруттарда ажилдап турар бис. Пассажирлерниң аргыжылгазынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш бүдүрүлгениң удуртулгасы тодаргай хемчеглерни ап турар. Сөөлгү үеде бистиң рейсче үнүп турар автобустарывыска кончуг шыңгыы хыналданы тургускан бис. Ооң түннелинде эрткен чылын болгаш бо чылдың алды айларында бистиң пассажирлер аргыштырып турар автобустарывыска орук озал-ондаа болбаан, өршээ хайыракан, багай-ла чүве ыңай турзун.

— Силерниң автопарыгыңарның амгы байдалы кандыгыл?

— Чажырып канчаар мен, бо талазы-биле байдалывыс нарын. Бисте аңгы-аңгы марканың 72 автобустары бар, оларның 80 ажыг хуузу эргижиреп элээн азы өскээр чугаалаарга, хуусаазын эрттир ажилдап каапкан. Эргижирген техника-биле ажилдаарга чарыгдалы улуг дээрзи кымга-даа билдингир. Артык кезектерниң болгаш кывар-чаар материалдарның өртээ хүн бүрү өзүп орап чүве-дир.

Ынчалза-даа бистер эрги автобустарның септелгезинче улуг кичээнгейни угландырып турар бис. Ооң түннелинде бистиң маршрутче үнген автобустарывыстан орукка үрелген азы озал-ондак болдурган таварылгалар сөөлгү чылдарда болбаан.

— Чаа автобустарны садып алыр талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарың, Владимир Петрович?

— Бистиң бүдүрүлгевис күрүне бүдүрүлгези болгай. Чаа автобустар садып алырын боттарывыс

шиитпирлеп шыдаас бис. Бо айтырыгны хоорай чагыргазы кончуг эки билир. Бо чылын чаа 20 «ПАЗ» автобустарны садып бээрин шиитпирлээн улус. Бо хүнге чедир чагыс-даа автобус садып бербээн. Хоорай чагыргазының даргазы чаа сонгуттурган болгай, пассажирлер аргыштырылганында нарын айтырыглар тургустунуп турары-биле бо айтырыг чыл төнчүзүндөн бээр шиитпирлеттине бээр боор деп идеген турар бис.

— Кывар-чаар материалдарның өртээниң өскенинге сылдап алгаш, пассажирлер аргыштырылганының өртээн хөлүн эрттир өстүрүпкен деп чурттакчы чон чугаалажып турар. Үр чылдарда пассажирлер аргыштырылганынга ажилдап келген болгай силер, сөөлгү өртек өзүлдезинге хамаарыштыр бодалыңар кандыгыл?

— Сөөлгү өртек өзүлдези агаардан анаа тургустунуп келбээн болгай. Мында чөптүг болгаш чөптүг эвес чылдагааннар бар. Чыл эгезинде солжарканың өртээ бир литрде 17-19 рубль турду, ам

Пассажирлер аргыштырылганы

28 рубль чедир өзе берген. Ынчангаш пассажирлер аргыштырылганының өртээн өстүрбес аргазы чок апарган. Сөөлгү өртек өзүлдези бистиң пассажирлер аргыштырып турар автобустарывыска чүгө 15 хуу өскөн. А херек кырында өртектерни бис өстүрбес бис, ону хоорай чагыргазы өстүрер. Кызыл хоорайны иштинде болгаш хоорай кыдыында пассажирлер аргыштырып турар автобустарга 8 рубльден 10 рубльге чедир өскөн болгай.

Биске көөрге, хоорай иштинде хуузуңда пассажирлер аргыштырып турар «маршруткаларның» чолаачылары июль 1-ден эгелеп аргыжылганы өртээн 15 рубльге чедир боттары өстүрүп алган турдулар. Ам ТР-ниң Чазаның доктаалы-биле маршрут таксилеринге бир чорааны дээш 14 рубльге тургузуп каан. Биске көөрге, олар аргыжарының өртээн 30 хуу чедир өстүрүп алгандыр. Ам бодап ораарга, бо өстүрген өртек хуу маршруткарлар элериңге таарымчалыг болуп турар.

— Республикадан дашкаар кандыг маршруттарда ажилдап турар силер, Владимир Петрович?

— Кызыл—Абакан аразында маршрутта доктаамал ажилдап турар бис. Красноярск, Новосибирск болгаш Томск хоорайларже чагыг езугаар ажилдап турар бис. Бо рейстерге көрдүнген чаа даштыкы автобустар бисте бар.

— Аргыжылганың өртээн өстүрүптөргө силерниң автобустарыңарга пассажирлер аргыжылгазы кандыг байдалдыг болу бергенин эскердиңер бе?

— Хуу автобустарга көөрге, бистиң автобустарывыска аргыжарының өртээ шоолуг өспээн болгай. Ынчангаш бистер аргыжып турар пассажирлер санын чидирбээн бис, харын-даа пассажирлер бистиң автобустарывыста көвүдээн деп чугаалап болур. Рейсче үнүп турар автобустарда хос

олуттар чок болуп турар деп кассирлер чугаалап турар. Чижилгелиг бо рынок үезинде пассажирлерниң аргыжылгазынга таарымчалыг байдалды тургузуп, транспорт ачы-дузанының айыыл чок чоруун хандыраарын чедип алыры чугула. Бистиң чолаачыларывыс рейсче үнерде эмчи шинчилгезин эртип, хынадыр болгай. Хуу такси чолаачыларын кым хынап турар деп бодаар силер. Чамдыктарының холунда ол маршрутка ажилдаар путевка безин чок болдур ийин. Ынчангаш транспорт инспекциязы бо талазы-биле тодаргай ажылды чорудары чугула.

— Хоорай иштинде маршруттарда муниципалдыг транспорт кончуг эвээш чоруп турар, ылаңгыя эрги Оюн Курседи кудумчулап чоруп турган №5 дугаарлыг автобустун маршрудун катап тургузарын хоорайның хоочуннары дилеп бижип турар, бо айтырыгны канчаар шиитпирлеп болур силер, Владимир Петрович?

— Бистиң автобустарывыс күш-ажылдың хоочуннарын болгаш инвалидтерни хоорай иштинге

болгаш хоорай кыдыында халас аргыштырып турар. Чайгы дача үезинде пенсионерлерни дача база халас аргыштырып турар. Ынчангаш

бо айтырыг көдүрүп келген деп бодап тур мен. Хоорайны хавак кырында барааны мөөңү-биле садар хей рыноктар бар болгай, хоочуннарының көдүрүп турар айтырыгы чөптүг. Амдыызында бо маршрутту бистиң катап тургузуптар аргавыс чок. Бир эвес хоорай чагыргазының аазаан чаа автобустары чедип кээр болза, оларның чамдыызын хоорай иштинин маршруттарынга тургузар апаар, ынчан байдалды өөренип көөр бис.

— Чаа маршруттарны аждар талазы-биле чурттакчылыг суурлардан азы муниципалитеттерден чагылар кирип турар бе?

— Мен демин үстүнде чугааладым, пассажирлер аргыштырылганыга таарымчалыг автооруктарлыг кожууннар төптерин болгаш чурттакчылыг суурларже бистиң автобустарывыс чоруп турар. Автобус чоруурунга автооруу таарымчалыг суурлардан чагылар кирер болза, маршрутту тургузуп болур бис. Амдыызында ыңдыг чагылар чурттакчылыг суурлардан болгаш муниципалитеттерден кирбейн турар.

— Түңнелинде чүнү чугаалап болур силер, Владимир Петрович?

— Пассажирлер аргыштырылганында бистиң-биле чижилгелиг ажилдап турар хуу автобустар чылдан чылче көвүдөп кел чыдар. Республиканың транспорт инспекциязының сөөлгү берген медээзи-биле алырга, хуу сайгарлыкчылар пассажирлер аргыштырылганынга 700 ажыг автомобиль транспортун ажилдап турар. Байдал мындыг турда, бистиң талавыстан пассажирлер аргыштырылганынга таарымчалыг өртекти тургузуп, оларның озал-ондак чок аргыжылгазын организастан тургаш, чоннун бүзүрелин чаалап алыры чугула. Бо талазы-биле бистиң бүдүрүлгениң коллективи бир демниг ажилдап, бар-ла аргакурлавырларывысты ажыглап турар бис. Кол-ла сорулга — чоннун бүзүрелин чаалап алыры болгай. Сергей ХЕРТЕК чугаалашкан.

2008 чылдың октябрь 12-де томуйлаан соңгулдаларны, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының катап соңгулдаларын эрттирерин белеткээрининг талазы-биле ажылдарның

Календарь планының дугайында

2008 чылдың август 11 № 67-275-5 Кызыл хоорай

«Тыва Республикада соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 5-ки чүүлүнүн 2-ги пунктузун удуртулга болдурбушаан, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 2008 чылдың октябрь 12-де томуйлаан соңгулдаларны, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын эрттирерин

белеткээрининг талазы-биле ажылдарның Календарь планын бадылаар (коштунган).

2. Бо доктаалды парлаары-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарже чорудар

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының
2008 чылдың август 11-де № 67-275-5 доктаалы-биле бадылаан

2008 чылдың октябрь 12-де томуйлаан соңгулдаларны, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының катап соңгулдаларын эрттирерин белеткээрининг талазы-биле ажылдарның

КАЛЕНДАРЬ ПЛАНЫ

Соңгулдаларны эрттирер хңн – 2008 чылдың октябрь 12

№	Ажылдарның уткасы	Күүселдениң хуусаазы	Күүседикчилер
Соңгулда округтары, соңгулда участоктары, соңгукчулар даңзылары, участоктуң соңгулда комиссиялары			
1.	Тыва Республика талазы-биле Федералдыг бүрүткел албанының эргелелинче Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының (моон ыңай – Төлээлекчилер палатазы) соңгулдаларына киржир эргелиг политиктиг партияларның даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче чорударының дугайында бижикти белеткээр болгаш чорудар	Соңгулдаларны томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаанының соонда	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
2.	Соңгулдаларны томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан хүнде Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларына киржир эргелиг политиктиг партияларның даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга белеткээр болгаш чорудар	Соңгулдаларны томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан хүнден 3 хонуктан орай эвес хуусада	Тыва Республика талазы-биле Федералдыг бүрүткел албанының эргелели
3.	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларына киржир эргелиг политиктиг партияларның даңзызын күрүнениң үе-үелеп үнер парлаалга үндүрүлгелеринге парлаары болгаш «Интернет» четкизинге тарадыры	Соңгулдаларны томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан хүнден 3 хонуктан орай эвес хуусада	Тыва Республика талазы-биле Федералдыг бүрүткел албанының эргелели
4.	Соңгулда участоктарын тургузары	2008 чылдың август 27-ден орай эвес хуусада	Муниципалдыг районнун (кожууннун), хоорай округунун (Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның) тус чер чагыргазының баштыңы девискээрининг соңгулда комиссиязы-биле дугуржулга езугаар
5.	Соңгулда участоктарын оларның кызыгаарларын болгаш дугаарларын, участок комиссияларының турар черлерин база бадылаашкын оран-савазын айыптышаан парладыры	2008 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес хуусада	Муниципалдыг районнун (кожууннун), хоорай округунун (Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның) тус чер чагыргазының баштыңы
6.	10 хонуктан эвээш эвес үеде тургустунган бооп болбас база участоктуң соңгулда комиссияларының составының талазы-биле саналдар хүлээп алышкынының хуусаазын доктаадып турар шийтпирни парладыры	Соңгулда участоктары тургустунган соонда, ынчалза-даа 2008 чылдың сентябрь 2-ден эрте эвес хуусада	Девискээрининг соңгулда комиссиязы
7.	Участоктуң соңгулда комиссиязын тургузары («Тыва Республикада соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 21-ги чүүлүнүн 1-ги пунктузу)	2008 чылдың сентябрь 8-тен 12-ге чедир	Девискээр соңгулда комиссиязы
8.	Соңгукчулар дугайында медээлерни девискээрининг соңгулда комиссиязынга, а бир эвес соңгукчулар даңзызын участоктуң соңгулда комиссиязы тургузуп турар болза – чогуур участок соңгулда комиссиязынга бээр	Бадылаашкын хүнүн томуйлаан соонда улаштыр-ла азы ол комиссияларны тургусканының соонда	Муниципалдыг районнун (кожууннун), хоорай округунун (Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның) тус чер чагыргазының баштыңы азы шериг кезектерининг командирлери, а ол ышкаш соңгукчулары түр үеде турар албан черлерининг удуртукчулары
9.	Соңгукчуларның даңзыларын тургузары (2 экземплярга)	2008 чылдың сентябрь 11-ден орай эвес хуусада	Девискээр соңгулда комиссиязы
10.	Түр үеде турар черлерде тургустунган соңгулда участогунун талазы-биле соңгукчуларның даңзыларын тургузары	Бадылаашкын хүнүнге чедир 3 хонуктан орай эвес хуусада	Участоктуң соңгулда комиссиязы
11.	Соңгукчуларның даңзыларын участоктуң соңгулда комиссияларынга дамчыдып бээр	2008 чылдың сентябрь 21-ден орай эвес хуусада	Участоктуң соңгулда комиссиязы
12.	Соңгукчуларны таныштырары база немелде тодарадылганы чорудары-биле соңгукчуларның даңзыларын бээр	2008 чылдың сентябрь 21-ден эгелээш	Участоктуң соңгулда комиссиялары
13.	Соңгукчуларның хынаан болгаш тодараткан даңзызынга ат салыры	Бадылаашкын хүнүнүн мурнунда хүнден орай эвес хуусада	Участоктуң соңгулда комиссиялары

Кандидаттарны депшидери болгаш бүрүткээри

14.	Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттарның чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшидилгелери	Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларын томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан соонда	Хамаатылар, соңгулда каттыжышкыннары
15.	Соңгулда каттыжышкыннарының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшиткени Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттарның депшилгези-биле холбашкан соңгулда документилерин киирери	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларын томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан соонда	Соңгулда каттыжышкыннарының бүрүн эргелиг төлээлери
	Бодун боду депшидер арга-биле чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарынга депшиткен Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттарның депшилгези-биле холбашкан соңгулда документилерин киирери	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларын томуйлаарының дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан соонда	Депшидип турар кандидаттар
16.	Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттарны депшиткенин дугайында дыңнадыгны болгаш депшиткени-биле холбашкан өске-даа документилерни хүлээп алганының дугайында бадыткаашкынны тыпсыры	Дыңнадыгны кииргенин соонда, доп-дораан тыпсыр	Девискээр соңгулда комиссиялары
17.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга соңгулда каттыжышкынының Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидатты	Девискээр соңгулда комиссиязының кандидатты депшиткенин дугайында дыңнадыгны алганының хүнүнүн даартазындан эгелээш	Россия Федерациязының назы четкен база харысалга билер хамаатылары
	чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга бодун боду депшидерининг чуруму-биле депшиткен Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидатты соңгукчуларның деткип турарының дугайында хол үжүүнүн чыылдазы	девискээр соңгулда комиссиязының кандидатты депшиткенин дугайында дыңнадыгны алганының хүнүнүн даартазындан эгелээш	Россия Федерациязының назы четкен база харысалга билер хамаатылары
18.	Соңгукчуларның холдарының үжүктөрүн салган хуудустарны: соңгулда каттыжышкынының чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга Төлээлекчилер палатазының депутадынга депшиткен кандидатты бүрүткээри-биле девискээр соңгулда комиссиязынга	2008 чылдың сентябрь 6-дан орай эвес хуусада тус черни-биле 18.00 шакка чедир	Депутатка кандидаттар, соңгулда каттыжышкыннарының бүрүн эргелиг төлээлери
	бодун боду депшидерининг чуруму-биле чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга Төлээлекчилер палатазының депутадынга депшиткен кандидатты бүрүткээри-биле девискээр соңгулда комиссиязынга киирер		Депутатка кандидаттар
19.	Девискээр соңгулда комиссиязының тускай санынче чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга соңгулда каттыжышкынының, бодун боду депшидерининг чуруму-биле депшиткен Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттың соңгулда долаазын база соңгулда комиссиязынга банкының демдээн салган төлевир документизининг хоолгазын киирери	2008 чылдың сентябрь 6-дан орай эвес хуусада тус черни-биле 18.00 шакка чедир	Төлээлекчилер талазының депутадынга кандидат, кандидаттың саң-хөө айтырыгларының талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзи

20.	Чангыс мандаттыг соңгулда округунга соңгулда каттыжышкынының, бодун боду депшидеринин чуруму-биле депшиткен Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидатты бүрүткээринин дугайында, бир болза бүрүткээринге ойталаарының дугайында шиитпирни хүлээп алыры	Кандидатты бүрүткээринге эргежок чугула документиленни хүлээп алганының соонда, бир болза соңгулда долаазын шилчиткенинин дугайында банкының демдээ салдыгган төлевир документинин хоолгазын киирген соонда, 10 хонуктан орай эвес хуусаада Бүрүткээн соонда, 5 хонуктан орай эвес хуусаада	Девискээр соңгулда комиссиязы
21.	Бүрүткеткен кандидаттың ону албан-дужаал азы албан-ажыл хүлээлгелеринин күүселдезинден хостаанының дугайында чогуур дужаалдың бадыткаттынган хоолгазын соңгулда комиссиязынга дужаары		Күрүне болгаш муниципалдыг албанда турар, бир болза күш-ажыл азы хамааты-эрге-хоойлу керээзи-биле массалыг информация чепсектеринин үндүрүлгезин боттандырып турар бүрүткеткен кандидаттар Девискээр соңгулда комиссиязы
22.	Массалыг информация чепсектеринче: чангыс мандаттыг соңгулда округтарынга Төлээлекчилер палатазының депутадынга бүрүткеткен кандидаттарның дугайында медээлерни бээри	Бүрүткээн соонда, 48 шактын дургузунда	
23.	Соңгулда комиссияларының оран-саваларының стендилеринге Төлээлекчилер палатазының депутадынга бүрүткеттирген кандидаттар дугайында медээни азары	2008 чылдың сентябрь 26-дан орай эвес хуусаада	Девискээр, участок соңгулда комиссиялары

Кандидаттарның эрге-байдалы

24.	Төлээлекчилер палатазының депутадынга бүрүткеттирген кандидаттарның чангыс мандаттыг соңгулда округтарынга бүзүреттирген кижилерин томуйлаары	Кандидаты депшиткен соонда	Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттар Девискээр соңгулда комиссиязы
25.	Чангыс мандаттыг соңгулда округунга Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттың бүзүреттирген кижилерин бүрүткээри	Кандидаттың бижимел билдириш-кининге болгаш хамаатының бүзүреттирген кижилеринге чөпшээрелинин дугайында билдиришкинге үндезилеп 3 хонуктан дургузунда бүрүткээр 2008 чылдың октябрь 6-дан орай эвес хуусаада Бадылаашкынга чедир 5 хонуктан орай эвесте, а бир эвес ону кылыры албан чылдагааннар бар турда – бадылаашкынга чедир бир хонуктан орай эвес хуусаада	Кандидатты депшиткен соңгулда каттыжышкыны Депутатка кандидаттар
26.	Политиктиг партияның уставында көрдүнгөн үндезиннерге Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттың эргелерин боттандыраы		
27.	Чангыс мандаттыг соңгулда округунга бүрүткеткен Төлээлекчилер палатазының депутадынга кандидаттың бодунун кандидатуразын уштуру		

Соңгулда мурнунун суртаалы

28.	Суртаал үези	Кандидатты, кандидаттарның республика даңзызын депшиткен болгаш чогуур соңгулда фондузун тургускан хүнден эгелээш база бадылаашкын хүнүнге чедир бир хонук бурунгаар тус черниң үези-биле 00.00 шакка чедир	Россия Федерациязының хамаатылары, кандидаттар, соңгулда каттыжышкыннары
29.	Соңгулда мурнунун суртаалын чорударынга эфир үезин база парлалга шөлүн бээр хүлээлгелиг күрүнениң болгаш муниципалдыг телерадио-дамчыдылга болгаш үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринин организацияларының даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче киирери	Соңгулдаларны томуйлаарының дугайында шиитпирни албан езузу-биле парлаанының соонда 5 хонуктан орай эвес хуусаада	Массалыг коммуникация болгаш культурлуг салгал камгалалының адырында хоойлу-жудулганың сагылгазын хайгаараарының талазы-биле Федералдыг албанның Ортаа-Сибирь эргелели, Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация агентилели Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
30.	Соңгулда мурнунун суртаалын чорударынга эфир үезин база парлалга шөлүн бээр хүлээлгелиг күрүнениң болгаш муниципалдыг телерадио-дамчыдылга болгаш үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринин организацияларының даңзызын парлаары	Чүгле даңзыны берген соонда	
31.	Халас парлалга шөлүн база халас эфир үезин хуваар сорулга-биле төлге тыртылгазын чорудары	2008 чылдың сентябрь 11-ден орай эвес хуусааны сүмелеп турар	Телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринин редакциялары Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының төлээлеринин, бүрүткеткен кандидаттарның болгаш соңгулда каттыжышкыннарының бүрүн эргелиг төлээлеринин киржилгези-биле
32.	Эфир үезинин болгаш парлалга шөлүнүн төлевиринин хемчээлинин (Россия Федерациязының валютазынга) болгаш өске-даа негелделеринин дугайында медээлерни парлаары, соңгулда мурнунун суртаалынга парлалга шөлүн бээринге беленинин дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязын дыңнадыры	Соңгулдаларны томуйлаанының дугайында шиитпирни албан езузу-биле хүлээп алган хүнден 30 хонуктан орай эвес хуусаада	Телерадио-дамчыдылга организациялары болгаш үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринин редакциялары
33.	Суртаалдың парлалга материалдарын белеткээринин талазы-биле организацияларның, хуу сайгарлыкчыларның ажил төлевиринин азы ачы-дуза чедирилгезинин хемчээлинин (Россия Федерациязының валютазынга) болгаш өске-даа негелделеринин дугайында медээлерни парлаары, оларны ол-ла хуусаада Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга бээри	Соңгулдаларны томуйлаанының дугайында шиитпирни албан езузу-биле хүлээп алган хүнден 30 хонуктан орай эвес хуусаада	Суртаалдың парлалга материалдарын белеткээринин талазы-биле ажилдар кылып турар азы ачы-дуза чедирип турар организациялар, хуу сайгарлыкчылар
34.	Телерадио-дамчыдылга организацияларының каналдарынга болгаш үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринге соңгулда мурнунун суртаалын чорудары	2008 чылдың сентябрь 13-те эгелээр болгаш бадылаашкын хүнүнге чедир бир хонук аркан турда 00.00 шакта соксаар	Массалыг информация чепсектери, Төлээлекчилер палатазының депутадынга бүрүткеттирген кандидаттар
35.	Телерадио-дамчыдылганың чогуур организацияларынга болгаш үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринин редакцияларынга эфир үезин болгаш парлалга шөлүн ажыглаарындан ойталап турарының дугайында дыңнадыры	Соңгулда мурнунун суртаал материалының эфирге үнеринге, парлаарынга чедир 5 хонуктан орай эвес хуусаада	Бүрүткеткен кандидаттар, соңгулда каттыжышкыннары
36.	Девискээринин соңгулда комиссиязынга суртаалдың парлалга материалдарының экземплярларын азы оларның хоолгаларын, аудиовизуалдыг суртаал материалдарының экземплярларын, өске-даа суртаал материалдарының фото-чуруктарын, ол материалдарны белеткээн база чагаан организацияларның (хуу кижинин) турар черинин дугайында (чуруттап турар черинин дугайында) медээни бээри	Парлалганың суртаал материалдарын тарадырынга чедир	Төлээлекчилер палатазының депутадынга чангыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле бүрүткеттирген кандидаттар
37.	Төлээлекчилер палатазының депутадынга бүрүткеттирген кандидаттарның, оларның бүзүреттирген кижилеринин болгаш соңгулда каттыжышкыннарының төлээлеринин ужуражылгаларын эрттиреринге оран-саваларны аңгылаарының дугайында билдиришкиннерни көөрү	Оларны кииргенинин соонда, 3 хонуктан дургузунда	Күүсекчи эрге-чагырганың органнары, тус чер бот-башкарылгазының органнары, бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери (шериг кезектеринден аңгыда), (ол оран-саваларның өңчү ээлери, эдилекчилери)
38.	Соңгулдалар-биле холбашкан хөй-ниитинин үзел-бодал айтырышкынының түңнелдерин, соңгулдаларның түңнелдеринин баш удур көрүүшкүнүн болгаш өске-даа шинчилелдерни массалыг информация чепсектеринге парлаарын (чонга чарлаарын) соксадыры	Бадылаашкынга чедир 5 хонук чедир хуусаада, а ол ышкаш бадылаашкын хүнүнде	Телерадио-дамчыдылга организациялары, үе-үелеп үнер парлалга үндүрүлгелеринин редакциялары, айтырышкыннар түңнелдерин парлал болгаш соңгулдаларның түңнелдеринин баш удур көрүүшкүнүн чорудуп турар организациялар
39.	Соңгулда участогу бүрүзүнүн девискээринге парлалганың суртаал материалдарын азарының талазы-биле тускай черни аңгылап бээри	2008 чылдың сентябрь 11-ден оран эвес хуусаада	Тус чер бот-башкарылгазының органнары девискээр соңгулда комиссиязының саналы-биле

Соңгулдаларның акшаландырышкыны

40.	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязын акшаландыраы	Соңгулдаларны томуйлаанының дугайында албан езузу-биле парлаанының хүнүнден эгелээш, 10 хонук дургузунда	Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы
41.	Кандидат, соңгулда каттыжышкыны соңгулда долаазын киирери-биле тускай агар санны ажыдарының дугайында саналды Россия Федерациязының Ажаалда банкызының салбырларынга киирер	Соңгулдаларны томуйлаанының дугайында албан езузу-биле парлаанының хүнүнден эгелээш, 5 хонуктан орай эвес хуусаада	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
42.	Кандидат соңгулда долаазын киирери-биле Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының, девискээринин соңгулда комиссиязының тускай агар санын ажыдары	Дилегни алган хүнүнден 5 хонук дургузунда	РФ-тиң Ажаалда банкызының салбырлары, өске-даа чээли организациялары
43.	Кандидат соңгулда долаазын киирер тускай агар санның реквизиттеринин дугайында девискээринин соңгулда комиссияларынга дыңнадыг	РФ-тиң Ажаалда банкызының салбырындан, өске-даа чээли организацияларындан медээлерни алган хүнден 3 хонук дургузунда	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы

44.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунда Төлээлекчилер палатазының депутадының кандидатын тускай соңгулда агар санын ажыдары-биле документини бээр	Кандидатты депшиткениниң дугайында дыңнадыгны алган соонда	Девискээр соңгулда комиссиязы
45.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунда Төлээлекчилер палатазының депутадының кандидатын соңгулда долаазына кириген акша-хөреңгиниң артыкшылын эгидери Соңгулда долаазы кылдыр эвээш хемчээлге кирген, бир болза Төлээлекчилер палатазының депутадына кандидат кылдыр бүрүткээр документилер хүлээп алыр хуусаа доозулганының соонда кирген, чок болза «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун хажыдып тургускан соңгулда фондузунуң акша-хөреңгизинден кирген акша-төгерикти эгидери «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 23-кү чүүлүнүн 15-ки кезээнде көрдүнгөн таварылгада чогуур фондуке акша-хөреңги дедир эгидери	Тускай агар санче соңгулда долаазының кирген хүнүнден эгелээш, 10 хонук хуусаада Тускай агар санче оларны кири шилчиткен хүнүнден 10 хонуктан орай эвес хуусаада	Девискээр соңгулда комиссиязы Депутатка кандидаттар
46.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарында Төлээлекчилер палатазының депутадына кандидаттар соңгулда фондуларын тургузары-биле тускай соңгулда агар саннарны ажыдары	Кандидат чогуур билдиришикни (дыңнадыгы) кириген хүнүнден бээр 10 хонуктан орай эвес хуусаада	Депутатка кандидаттар
47.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарында Төлээлекчилер палатазының депутадына кандидаттарның девискээрниң соңгулда комиссиязынга бирги саң-хөө отчедун дужаары	Кандидатты депшиткениниң дугайында девискээр соңгулда комиссиязын дыңнатканының соонда, ынчалза-даа бүрүткелге документилер бээр хүнүнден орай эвес хуусаада Бүрүткелге документилер дужаары-биле кады	Депутатка кандидаттар
48.	Төлээлекчилер палатазының депутадына кандидаттарның девискээрниң соңгулда комиссиязынга түңнел саң-хөө отчеду	Соңгулдаларның албан езузу-биле парлаанының соонда, 30 хонуктан орай эвес хуусаада	Участоктун соңгулда комиссиялары
49.	Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге республика бюджетинден аңгылап берген акша-хөреңгилерниң киргениниң болгаш чарыгдаанының дугайында саң-хөө отчеттарын девискээрниң соңгулда комиссиязынга дужаары	Бадылаашкын хүнүнден 20 хонуктан орай эвес хуусаада	Девискээрниң соңгулда комиссиялары
50.	Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге республика бюджетинден аңгылап берген акша-хөреңгилерниң киргениниң болгаш чарыгдаанының дугайында саң-хөө отчеттарын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга дужаары	Бадылаашкын хүнүнден 30 хонуктан орай эвес хуусаада	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
51.	Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эрттиреринге республика бюджетинден аңгылап берген акша-хөреңгилерниң киргениниң болгаш чарыгдаанының дугайында саң-хөө отчеттарын Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарынга дужаары	Төлээлекчилер палатазының, ол езугаар Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының нити түңнелдерин албан езузу-биле хүнден 2 болгаш 3 айдан орай эвес хуусаада Неделяда чаңгыстан эвээш эвес катап, а бадылаашкын хүнүнге чедир 10 хонуктан эвээш хуусаада — үш операция хүнүнде чаңгыстан эвээш эвес катап	РФ-тиң Ажаалда банкызының салбыры, өске-даа чээли организациялары
52.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарында Төлээлекчилер палатазының депутадына депшиткен кандидаттарның тускай соңгулда агар саннарында турар акша-хөреңгилерниң киргениниң база чарыгдаанының дугайында медээни девискээрниң соңгулда комиссиязынга бээр	Үе-үлөп, колдуу неделяда чаңгыс катап, а бадылаашкын хүнүнге чедир 10 хонуктан эвээш хуусаада - үш операция хүнүнде чаңгыстан эвээш эвес катап	Девискээрниң соңгулда комиссиялары
53.	Кандидаттарның соңгулда фондуларынче акша-хөреңгилериниң кирип база чарыгдаттынып турарының дугайында медээлерни массалыг информация чепсектеринге бээр	Оларның тускай соңгулда агар санынче кирип эгелзэн хүнүнден 10 хонуктан орай эвес хуусаада Олар киргениниң соонда, 5 хонуктан орай эвес хуусаада	Кандидаттар, соңгулда каттыжыышкыннары
54.	Ат салдынмаан өргүлдерни республика бюджетиниң орулгазы кылдыр шилчидери		Девискээрниң соңгулда комиссиялары
55.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарында Төлээлекчилер палатазының депутадына бүрүткеткен кандидаттарның саң-хөө отчеттарының хоолгаларын массалыг информация чепсектеринге дамчыдып бээр	Бадылаашкын хүнүндү соонда	Кандидаттар, соңгулда каттыжыышкыннары
56.	Соңгулда фондузунуң чарыгдаттынмаан акша-хөреңгизин өргүкчүлерге оларның шилчиткен акшаларына дең кылдыр дедир эгидери	Бадылаашкын хүнүнден 30 хонук эрткен соонда	РФ-тиң Ажаалда банкызының салбыры, өске-даа чээли организациялары
57.	Соңгулда фондузунуң чарыгдаттынмаан акша-хөреңгизин чогуур соңгулда комиссиязының агар санынче кири шилчидери	Бадылаашкын хүнүнден 60 хонук эрткен соонда	РФ-тиң Ажаалда банкызының салбыры, өске-даа чээли организациялары
58.	Кандидаттарның, соңгулда каттыжыышкыннарының соңгулда фондуларының тускай соңгулда агар саннарында арткан акша-хөреңгилерни республика бюджетиниң орулгазы кылдыр кири шилчидери		

Бадылаашкын болгаш соңгулдаларның түңнелдерин тодарадыры

59.	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының соңгулда бюллетенин белеткээриниң чурумун база оларның санын бадылаары	2008 чылдың сентябрь 21-ден орай эвес хуусаада	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
60.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунда Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының соңгулда бюллетениниң майыын бадылаары	2008 чылдың сентябрь 21-ден орай эвес хуусаада	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
61.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунда Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының соңгулда бюллетениниң сөзүглелин бадылаары	2008 чылдың сентябрь 21-ден орай эвес хуусаада	Девискээр соңгулда комиссиялары
62.	Массалыг информация чепсектерин таварыштыр азы өске арга-биле бадылаашкынның үезиниң база болур чериниң дугайында соңгукчуларга дыңнадыры	2008 чылдың сентябрь 21-ден орай эвес хуусаада	Девискээр болгаш участок соңгулда комиссиялары
63.	Соңгулда бюллетенин парлап белеткээр	2008 чылдың сентябрь 23-тен орай эвес хуусаада	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
64.	Соңгулда бюллетенин: девискээр соңгулда комиссияларына участок соңгулда комиссияларына дамчыдып бээр	2008 чылдың сентябрь 24-тен орай эвес хуусаада Бадылаашкын хүнүнге чедир бир хонуктан орай эвес хуусаада	Девискээр соңгулда комиссиялары
65.	1997 чылдың ноябрь 27-де №916 Тыва Республиканың Хоойлузу-биле бадылаан даңзы езугаар чедери берге болгаш ырак-узак черлерге баш удур бадылаашкынны чорудары	2008 чылдың сентябрь 26-да	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының чөпшээрели-биле участок соңгулда комиссиялары
66.	Бадылаашкын		
67.	Соңгулда участогунга соңгукчуларның бадылаашкыннарының саналгазы болгаш бадылаашкынның түңнелдериниң дугайында протокол долдурушкуну	Бадылаашкын хүнүнде тус чериниң биле 8.00 шактан 22.00 шакка чедир Бадылаашкын үези доостурга, чапсар чокка соңгулда участогунга бадылаашкын түңнелдерин үндүреринге чедир	Участок соңгулда комиссиялары
68.	Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының республиканың соңгулда округунуң талазы-биле чогуур девискээрге бадылаашкыннарының түңнелдерин үндүрери	Участок соңгулда комиссиязы протоколду шын долдурганын баштай хынаанының соонда, бадылаашкын хүнүнден ийи хонуктан орай эвес хуусаада Участок соңгулда комиссиязы протоколду шын долдурганын баштай хынаанының соонда, бадылаашкын хүнүнден үш хонук дургузунда Бадылаашкын хүнүнден 10 хонуктан орай эвес хуусаада	Девискээр соңгулда комиссиялары
69.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарында Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының нити түңнелдерин үндүрери	Соңгулдаларның түңнелдерин үндүрген соонда, 5 хонуктан дургузунда	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
70.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга соңгуктан Төлээлекчилер палатазының депутадының девискээр соңгулда комиссиязынга депутаттын эрге-байдалына таарышпас хүлээлгелерден хостаттырып турарының дугайында дужаалдың (айтышкынның) хоолгазын, бир болза ындыг хүлээлгелерден хостаарының дугайында билдиришикни доктааткан хуусаада бижээни илередип турар документиниң хоолгазын дужаары		Соңгуктан депутаттар
71.	Чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга соңгуктан Төлээлекчилер палатазының депутаттарын бүрүткээр болгаш оларны соңгаанының дугайында шынзыдылганы тыпсыры	Соңгулдаларның нити түңнелдерин парлаан база бүрүткеткен кандидаттын депутаттын эрге-байдалына таарышпас хүлээлгелерден хостаттырып турарының дугайында дужаалдың (айтышкынның) хоолгазын бергениниң соонда Соңгулдаларның түңнелдерин үндүрген соонда, бир хонук дургузунда Бадылаашкын хүнүнден ийи неделя хуусаадан орай эвесе Бадылаашкын хүнүнден бир ай хуусаа иштинде	Девискээр соңгулда комиссиялары
72.	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында медээлерни массалыг информация чепсектеринге бээр		Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, девискээр соңгулда комиссиялары
73.	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының нити түңнелдерин массалыг информация чепсектеринге албан езузу-биле парлаары		Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, девискээр соңгулда комиссиялары
74.	Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында долу медээлерни албан езузу-биле парлаары (чонга чарлаары)		Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
75.	Нити ажылгалдың «Интернет» медээ-телекоммуникация четкизинге Хоойлужудулга палатазының, Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында долу медээлерни тарадыры	Соңгулдаларның түңнелдериниң дугайында долу медээлерни албан езузу-биле парлаан (чонга чарлаан) хүнден эгелээш, 3 айның дургузунда	Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы

ДЭЭР ОРУУ ДЕЛГЕМ

1936 чылда Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 15 чыл болган юбилейин уткуштур ССРЭ-ниң Чазаа 15 чиик машинаны болгаш ийи «По-2» самолетту белекке берген.

Ол самолеттарны совет ужудукчулар Чусов, Ткаченко болгаш Терехов улуг Саянны ажылдыр 1936 чылдың июль 3-те Кызылга ужуруп келген. Ол чылдың июль 7-де аныяк республика бодунуң юбилейин байырлап турда, байырлалдың киржикчилеринге Кызыл хоорайның кырынга самолеттарның ужарын бир дугаар көргүскен. Оң баштайгы пассажирлери Тока, Хемчик-оол, Чурмит-Дажы, Ойдул олар болгаш 88 арат сонургап, аңаа ушкан.

Оң соон улаштыр Оренбургтун ужар чүүл училищезин дооскан баштайгы тыва ужудукчулар Чооду Кидиспей, Оюн Лапшын болгаш Алексей Ензак, Ховалыг Хопуя, Чили Чимит, Виктор Очур-оол, Сергей Хунан-оол, Саян Дадар-оол бодунуң төрөзүн Тываның агаар делгемнеринге ужуруп, ол үеде чоннуң көрүп көрбээни хуулгазын ужар-хемениң башкарыкчылары болу бергенер.

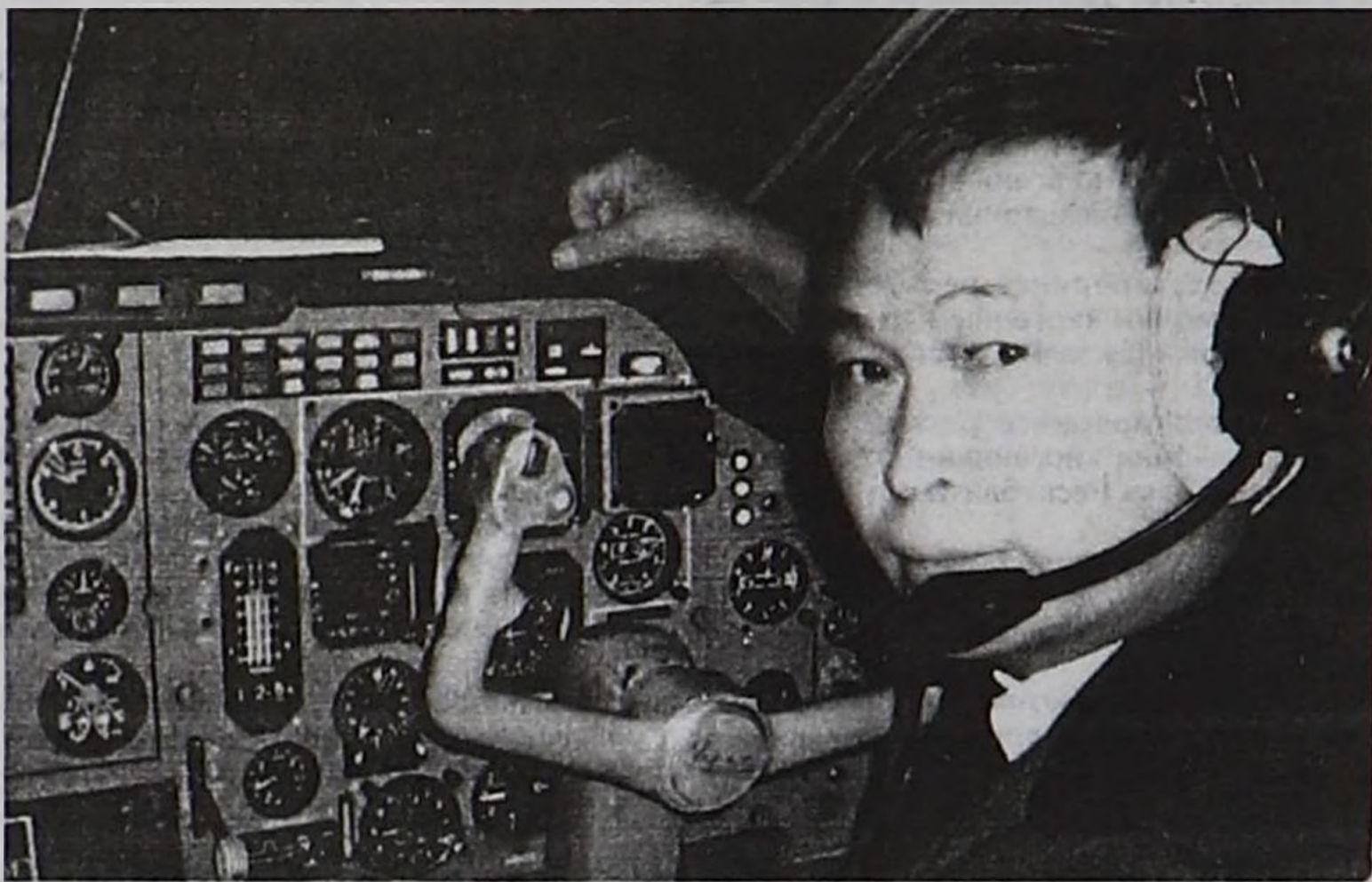
«Мурнай үнген кулакты, соңнай үнген мыйыс» ажар деп чоннуң үлегер чугаазында ышкаш, чаартыгын Тываның ужудукчу оолдары эртем-техниканың эң сөөлгү хевирин биле кылдыгын самолеттар-биле чүгле Россияның иштинге эвес, делегей чурттарының аразында пассажирлерни аргыштырып ужуруп чоруп турар апарган.

Моон тодаргай чижээнге, сөөлгү хевирин алды чаа самолеттарын ужударын шигээдип алган бирги класстың ужудукчузу Вячеслав Халбаевич Донгакты хамаарыштырып болур. Оң намдарындан каш сөстү номчукчуга таныштырып кагзымза, артык эвес-ле боор. Бай-Тайга кожунунуң Тээли суурга төрүттүнген, 1975 чылда Кунгуртун ортумак школазын дооскаш, шериг хүлээлгезин Германияга эрттирген. 1982 чылда Омскиниң ужар чүүлдүн техниктиг училищезин дооскаш, ол-ла чылын Тываның авиабүдүрүлгезинге «АН-2» самолеттун командиринге ажылдап эгелээн. Ол чылдарда «АН-2» самолет-биле республика иштинге пассажирлер аргыштырып база чүк сөөртүп тургаш, Тожу, Мөңгүн-Тайга, Кунгуртун, Үш-Белдир дээш, Тываның иштинде четпээн булуну чок.

1989 чылдан эгелээш, Л-410УВП болгаш Л-410УВП-Э ийи аңгы хевирин Чехословак самолеттарынга ужударын өөренип алгаш, ол самолеттар-биле пассажирлерни аргыштырып эгелээн. Бо даштыкы самолеттарны башкарып эптиг, пассажирлерге дыка таарымчалыг кылдыганын ол меңээ чугаалап орду.

1994 чылда Россияның баштайгы Президентизи Б.Н.Ельцин ажыл-албанының аайы-

биле Тывага чорааш, «ЯК-42» самолетту белекке берген. Самолет башкарынга бедик мергежилдиг специалист, бирги класстың ужудукчузу боорга, 2002 чылда Ельцинниң белекке берген самоледун башкарып Вячеслав Халбаевичиге бүзүрээ. Кончуг кыска хуусаада ол самолетту башкарып өөренип алган. Оң экипажы тыва оолдар Кызыл—Москва аразында дорт рейске 2006 чылга чедир ужуруп келген. Москвага «ЯК-

«ЯК-42» самолет-биле 9 муң 100 метр бедикте Москвадан Кызылче ужуруп кел чорууру.

42» самолетка ажылдап тургаш, ол самолет-биле Европа чурттарынча болгаш Россияның иштинге пассажирлерни аргыштырып турган.

— «ЯК-42» самолет үрелген, ам бо хүн-нерде заводта турар. Ону кылдыртырынга хөй түнүг акша-хөреңги херек, ындыг акша тывылбайн турар. «Тываның агаар шугумнары» ААН ол самолетту кылдыртыр хамаанчок, боду буураашкыга таварышкан—диди.

Кажан «ЯК-42» самоледу үрелгеш, туруп алырга, беш дугаар самолет «ЯК-40»-ге ужударын шигээдип алгаш, катап Тываның авиабүдүрүлгезинге ажылдап чедип келген. Бо бүдүрүлгеге ажылдап турда, «Тываның агаар шугумнары» ААН буураашкыга таваржырга, ужудукчуларны «боттарынар ажылдан тып алыңар» дээн.

Байдал мынчаар тургустунуп келирге, алызындан бүдүштүг мөзү-шынарлыг, биче сеткилдиг, бодунуң мергежилдинге сеткилин-

ден бердинген кижиге болгаш, «ТУ-134» самолетту ужударын шигээдип ап эгелээн. Бо самолет Вячеслав Халбаевичиниң ужударынга шигээдип алган алды дугаар самоледу болур. Самолетту шигээдип алгаш, ол Красноярск хоорайның «Сибавиатранс» деп авиакомпанияда ужудукчулап ажылдап чоруур.

Вячеслав Халбаевич аныяк, бо чылдың август 18-те бежен харлаар, үкен хире чылдар иштинде агаар делгемнеринге эртем-техниканың эң сөөлгү хевирлери-биле кылдыгын самолеттарны башкарып келгеш кады ажылдап чоруур эш-өөрүнүң болгаш коллективиниң хүндүткелин база бүзүрелин чаалап алган. Оң чымыштыг болгаш ак сеткилдиг күш-ажылының үнелелин хөй санныг хүндүлел бижикир болгаш байыр чедиришкенин бадыткап турар.

Аргыжып чоруңар, уругларым

Тыва чон шагдан тура аал-аал бөлүк көжүп, чурттап чораан. Өвүрге кууларлар Саглының Шынаа, Көк Эл, Калбак-Чыраа ол ынчаар-ла, сааялар Үзүк баарындан өрү Оваа баары, Кара-Тей, Кызыл-Белдир, Кызыл-Даг, Көгөрим аксы ол ынаар кыштаглары база ол девискээр чанында, кара-салдар Теректигиниң ооруунда Кызыл-Даг баары, Белдир Өдек, Деспек кырынга, ооржактар Биче Кара-Тей, Суглуг-Чарык, Алды Сайлыг Ооруу, Улуг Бош Даш дөзү, баары, Ханы-Ой, Мугур-Халыын ун-нары, Орта-Халыын уннары, Хаяжык сааялары Кыды-Хаялыгын, Ортаа-Хаялыгын уннары ол ынчаар кышчай аайы-биле көжүп чурттап чораан-нар. Бо төрөл бөлүктөр аразында эп-найыралдыг, ол-бо дижиб, бак сөг-лөшпөс, кайы хамаанчок багай чүүлдер кылбас чон чораан.

Коллективтиг ажыл-агый эгелээнде, 1951 чылда Кызыл Тук совхозту (баштай колхозту) үндезилеп тургускан. Оң үндезилекчилери хоочуннар назылап кыраан, чамдыктары өске оранче чораан-даа болза, ажы-төлүн төлөтүг кылдыр кижизидип, эртем-билигге чедиргенер. Бо суурдан эртемденер, республиканың шыырак дээн тускай эртемниглери хөй үнген.

Мен ам 75 харлыг мен, бо суурда менден улуг назылыг каш санныг кижилер арткан. Сөөлгү үеде төрөлдери-биле билишпес чорук дыка эпчок байдалдарга чедирип турар. Шаанда бистиң аныяк үевиште амгы шагның ышкаш харылзаа бар эвес, ынчалза-даа төрөл улус өглөнгөн деп чүве туруп көрбээн. Ол биживээн-даа болза, кончуг кадыг хоойлу-дур. Амгы шагда кандыг харылзааны чок дээр! Телефон, почта, Интернет, дора дизе, орук экидир, машина-балгат барык кижиге бүрүзүндө. Төрөлдериңер-биле харылза-жып, уруг-дарыыңарга чугаалап чоруңар. Төрөл улус өглөнип алырга, бо кыдыында кижиге эпчок боор-дур. Та кайызын чүү дээр? Дуңмам, күдээм, уруум, керним дээр бе? Аайы тывылбас ыядыңыг боор чорду.

Мээң алыс чуртум Качык ол ынчаар, хан төрөлдериңиң улгады-даа бергеш, солун дамчыштыр бижиб тургаш, тып таныжып алган мен. Ада-өгбелерим чуртун кыраан назынымда барып көрдүм. Дуңмаларым аалыңга четтим. Ынчанга төрөлдериңерни утпайн, кагбайн, таныжып ап, харылзажып чоруңар!

Намажаан КУУЛАР.

Солагай таладан Д.Күнзүк, Р.Оскак-оол, А.Иргит.

СПОРТ — СПОРТ УЗУН ХЕМЧЭЭЛГЕ МАҢНААРЫНГА ШЫЛГАРААННАР

Республика Хүнүнге тураскааткан 42 километр 195 метрге маңнаар марафонга нитизи-биле 63 эр болгаш херээжен спортчулар киришкен.

Маргылдаага 18 хардан 39 харга чедир назылыг 31 эр спортчу ырак хемчээлге маңнаарыга күжүн шенеп көргөн. Оларның аразындан Би-Хемнин Суш чурттуг Рустам Оскак-оол эки белеткелдин көргүскеш, хемчээлди 2 шак 56 минутада эрткеш, бирги черни ээлээш, ВАЗ-2107 автомашина-биле шаңнаткан. Дуюг Күнзүк (Бай-Тайга) ийиги, Айдың Иргит (Кызыл) үшкү шаңналдыг черлерни ээлээн. 40 хардан өрү назылыг хоочун эр марафончулар 21 километрге маңнааннар. Бо хемчээлди Алексей Бюрбю 1 шак 22 минута 42 секундада маңнап эрткеш, тиилелгени чедип алган. Сураглыг спортчу Евгений Илюхин тиилекчиден чүгле бир минута ажыг озалдап келгеш, ийиги черни ээлээн.

Аныяк херээжен 8 марафончу улуг шаңнал дээш маргышкан. Оларның аразындан Кызылдың автоорук техникумунуң башкызы Роза Сотпа 42 километр 195 метр хемчээлди 3 шак 31 минута 27 секундада эрткеш, бирги черни алгаш, ВАЗ-2107 автомашина мунар ааскежиктиг болган. Бо башкы эрткен чылын маргылдаага киришкеш база тиилекчи болган. Моон мурнунда эртип турган марафоннарга тиилеп чораан Ия Донгак ийиги, Наталья Симонова үшкү шаңналдыг

Роза Сотпа.

черлерни ээлээн. Хоочун херээжен спортчулардан 21 км хемчээлди 1 шак 42 минута 41 секундада эрткеш, Светлана Тюлюш бирги шаңналдыг черни алган.

Узун хемчээлге маңнаар марафонга улуг назылыг хоочун спортчулар идепкейлиг киришкенер. Оларның аразында Кызылдан Иван Доржу (62 харлыг), Ак-Довурактан Даңзы Хертек (64), Сүт-Хөлдөн Маады Анчыкай (65), Чөөн-Хемчиктен Клара Донгак (54 харлыг) болгаш өскөлөр-даа бар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Чооду МАЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Езу-чаңчылдарны сагыыры албан

Тыва чон салым-чаянныг деп чүве бүгү делегейде билдингир апарган. Бо талазы-биле республиканың удуртуп-баштаар албан черлеринин үлүг-хуузу улуг дээрзи билдингир. Ынчалза-даа республика иштинге организастан эрттирип турар спортчу маргылдааларның болгаш оюн-концерттерниң культурлуг деңгели чогуур деңгелге четпейн турарын айытса чогуур.

Тыва улустуң ынак спорту — тыва хүреш маргылдаазын эрттирип турда көөрге, мөгелерниң девири чангыс аай эвес, чамдыызы каш-ла басып чоруй дедир кылаштыжып чоруй баар. Хөгжүм барымдаалавас апарганын көрүкчүлөр бо-ла эскерер бис.

Сөөлгү үеде үрер хөгжүм херекселдери садып алган, ол эки. Ынчангаш мөгелерден шын, чараш девигни күүседирин, маргылдааның чугула кезин деп шыңгыы негээр ужурлуг. Мөгелерни баш бурунгаар белеткээр. Хоочун мөгелерни аныяк мөгелерге дагдыныкчы болур кылдыр дагзыр. Бо талазы-биле алдан, чеден чылдарны сактылыңар. Ынчан негелде шыңгыы турган.

Спортсменнер аржыыл чок келир.

Холунга сиңмиргеш, содакшудаанга, трико, майказынга чодуп алгаш хүрежи бээр. Бо айтырыгга бергедээр чүве чок, чүгле негелде, чурум херек. Удуртукчуларның эскеринчели, кичээнгей херек.

Хостуг хүреш, дзю-до, самбо, бокс дээр, өске-даа спортчу маргылдааларга спортсменнерниң чамдыызы форма чок келир. Кажан ээлчег чедип кээр, хевисче чалаарга озалдап, үнмейн, өөрүнден форма дилеп халчып туруп бээрлер. А херек кырында кеткен форма (хеви) арыг-шевергин, ээзинге өй болур ужурлуг.

Үстүнде чүүлдерни спортсмен кижиге сагываан таварылгада, маргылдаага киржириниң айтырыын шиитпирлээр апаар. Бо талазы-биле спортсменнерниң аржыылы бар бе, дыргаан кескен бе дээр хевирлиг хыналданы кылып турган болгай.

Спортчу маргылдааларны айыткан үе-шагында эрттирери чугула. Чамдык таварылгаларда маргылдааларның шагы капсырлажы берген, чоннуң чамдыызы «Хүреш» стадионунда, чамдыызы «Совет Тываның беш чыл ою» стадионунда азы волейбол маргылдаазында аай-дедир маңнажып туруп бээр.

Чазак кежигүннери, депутаттар келбээр дээр, муң-муң чонну изиг халыында шак-шагы-биле манадыр чорук турбас ужурлуг. Стадион долу улуг-бичи чоннуң байыр-найыр эрттирер дээр бедик, омак тура-соруу даржыктыг, мога-шылаг-биле доостуру хомуданчыг.

Сөөлгү үеде чон ортузунда «Тываның шагы» деп анекдот тыптып келгени таварылга эвес. Тыва чон талантылыг оолдар, кыстарына чоргаарланып, келир үеде оларның улуг чедиишкиннерин күзеп чоруур. Оон-биле чергелештир сагышты дүвүредип

чоруур чамдык четпестерни айтыры чугула.

Тыва чон төөгүдөн бээр бот-тывынгыр талантылыг, национал хөгжүм херекселдиг, делегейде алдаржаан сыгыт-хөөмейлиг. Ынчалза-даа үениң байдалы-биле оон хөгжүлдесинде четпес чүүлдер хөй. Национал хөгжүм херекселдерин чедир өөреним турар, ынчангаш күүседикчилерниң мергежили кудуку деңгелде. Чамдыкта игил-бызаанчыны анаа тудуп алган шелип олулар, аялга дыңналбас. Хөгжүм херекселдериниң ниити кылганы чевен, чедир хоюглап чазаван ыяшты эгеш кылдап каан болур. Демир хомус, лимби, чадаган ажыглаары ховартаан. Күүседикчилерниң игил, бызаанчыга чамдык аялгалар ойнаттынмас дээр чылдагаанында барымдаа чок. Чоокта чаа телевидениеге кыдат хөгжүмчүлдерниң концертин көргүстү. Ында тыва игил, бызаанчы хевирлиг херекселдер бар, оларның аялга, үнүнү арыг, чаражы кайгамчык.

Тыва оолдар, кыстарны Моолга, Кыдатка хөгжүмгө өөредир

Хоочуннуң арга-сүмези, эскериглери

биле чорудары чугула. Чүгле аялгалар өөредир эвес, хөгжүм херекселдерин кандыг материалдардан, канчаар кылырын база билип алыр. Бистиң хөгжүм херекселдеривистиң келген чери ол чурттар деп санап болур. Ынчангаш дуржулга, үлегер чижек солчуп, өөренип алырында эпчок чүве чок.

Бистиң аныяк мөгелер Моолда өөренип турар, а хөгжүм талазы-биле чүге болбас деп? Ынчанмас болзувусса национал хөгжүм херекселдери шуут утундуруп болур.

Чараш национал хепти эдехере кедип билири чугула. Чамдыкта дески эвес, авый-шавый куржанып алган, эки басып албаан таварылгалар турар.

Сцена кырында үнер күүседикчилерни арын-шырайын, омур-хевирин шын ап билир кылдыр өөредир чугула. Үстүнде айыткан чүүлдерге хамаарыштыр чогуур албан черлериниң удуртукчулары, аныяк тускай мергежилдиг, чаа соңгуткан М.Ч. Ооржак болгаш бедик салым-чаянныг сайыт В.О. Донгак бо бүгү чүүлдерни өөренип көрүп, хемчег алырын күзээр апаар.

Байырлал, спортчу маргылдаалар, оюн-концерт чоннуң магадалы болгаш өөрүшкүзү болгай, ынчангаш ону бедик культурлуг деңгелге эрттирериниң айтырыы философчу ужурдузалыг.

Делегейде билдингир шажынарның улуг башкылары аңгы-аңгы үелерде, аңгы-аңгы черлерге чаңгыс кижиниң сөстери дег чугаалааны бар: «Акы-дунма чоннуң өөрүшкүзүн бораңнатпа! Өөрүшкү-даа, муңгарал-даа чиде бербес, космостун шыгжамырынга артар».

Каадыр МОНГУШ,
хоочуннар бөлүүнүн мурнундан.

«Изигленген» Оолак дарга

Тыва эки турачыларның эрес-дидим командирлериниң бирээзи — Оюн Каваевич Оолак-ла болгай. Эрткен чүс чылдың 50 чылдарында ол Тес-Хем райкүүскомунуң даргазынга ажылдап турган. Акым оон чиик-каразының чолаачызы, ынчангаш ол дарганың дугайында черле шору билир кижиге мен. Чеңгем база оюннар уктуг кижиге болгай, ынчангаш Оюн Каваевич-биле харын-даа төрөл апаар турган бис.

Оюн Каваевич чазык-чаагай-даа, чугаакыр-даа, кижилерге дуза кадарына кезээде белен чоруур, магалыг ак сеткилдиг дарга чораанын тес-хемчилер эки билер.

Аңнап чорааш...

Оюн Каваевич аңнаарына аажок ынак. Колдуунда-ла чолаачызы Дөмүр акым, Санчат акый үжелээр чоруптарлар. Ийи-үш-даа хондур тайгалап, Санчат акыйның хөглүг, каттырынчыг чугааларын дыңнап, пат-ла бооп чораанын аңнаашкындан келгеш чугаалаарлар.

Бир катап база-ла үжелээр аңнап чорупканнар. Ийи хондур курулгаан: аң аайлашпаан, хүнезин база төнгөн. Бөрүлүг деп черде бир аалга чоокшулап келгенде, Санчат акый мынча дээр:

— Өгже баштай мен кирер мен. Мээр соомдан кирер силер, даргалар.

Санчат акый баштай киргеш, өгнүң дөрүнчө эрткеш, олуруп алган. Оон чанында — Оолак дарга.

Өгнүң херээжен ээзи бичежек хөнекке шай кудуп, база-ла бичежек шаажан тавакка далган, оон кырынга бичи саржаг салгаш, аңчыларның ортузунга салып каан.

— Бис тайгага ийи хондувус,

Кожуун удуртуп деп чүве аажок берге, эң харысалгалыг ажыл дээрзи билдингир. Бүгү-ле ажылдар кижиниң күзээр дег, белен кылдымас, шаптараазыннар бо-ла тургустунуп кээрин кым билбес боор...

Неделяның понеделник саында-ла бар четпестер дугайын,

оларны канчаар эдериниң дугайында хуралды дарганың кабиндинге сайгарып чугаалажыр турган. Бир катап улус хүлээр алыр өрээлге келгеш, акымны манап олурумда, дарганың изигленген, кончуттунган үнү дыңналып келди. Элээр болганда, хурал тарады.

Четпес ажылы дээр кончуттунган чамдык эштерниң арыннары арта-ла дериде берген болду. Удаваанда бир организацияның удуртукчузу далаштыг кирип келгеш, дарга бар бе дээрзин айтырды.

Аңаа ниити килдис эргелекчизи Ямбиль Кыргыс дарга:

Хөглүг сактыышкынар

— Ынаар кирбейн көр. Даргавыс изигленип, хорадап тур. Бир колхоз даргазы бодун камгалап, дарга-биле маргышкан. Шынын чугаалаан Оюн Каваевич аажок шугулдады. Даргага даарта эртен эрте кел аа — дээр, чорудупту.

акый чугаалаан дээр чүве.

Бир катап Оюн Каваевичиниң чиик-каразы-биле Кызылдан Тес-Хемче чанып ор мен. Ынчан ол республиканың Аңныыр эргелиниң начальнигинге ажылдап турган. Даргавыс мени таныыр болгаш аажок сонургап, чугааланып чоруй, айтырды:

— Тес-Хемниң райкүүском даргазы херээжен кижиге диди — але, аал?

— Ийе, дарга, ол чоокта чаа ажылдаан боор — дээримге, айтырыгга ол боду-ла харыы берди:

— Кожууну чүгле эр кижиге шериг кижиге удуртуп шыдаар. харын-даа офицер кижиге даргалаар ужурлуг боор чүве. Ажыл аажок берге.

Кызылче ажылдап кээриниң мурнунда бо кожууну, шынап-ла, шериг, тыва эки турачыларның эрес-дидим командирлериниң бирээзи Оюн Каваевич Оолак удуртуп турган чүве.

Шолазын адапкан...

Самагалдайдан Ү-Шынаа чедери ынчан дыка берге турган: оруу база берге, ырак. Кожуун төвүндөн үнгеш, кезээликтей бергенде, Берт-Даг суурга чедип келдим.

Ол кезээ суурнуң Культура бажыңына ажылчы чоннуң хуралы болуруп чарлап каан болган. Дунмам, Берт-Дагның кижиге эми-зи Борис Николаевич, керним Тамара Яндак-ооловна үжелээр Культура бажыңына болур хуралче чорупкан бис.

Чон залды долдур олуруптарга, суму даргазы Ч.Н.Хомушкуну (Совет Эвилелиниң Маадыры) хуралдың ажылын башкарып, хүн айтырыында кирген чүүлдерни ажыл-херекчи езу-биле сайгарып, санал берген эштерни аажок кичээнгейлиг дыңнап, саазына бижилгелерни кылып олурун.

Хуралдың сөөлгү айтырыы — суурда корум-чурум айтырыы, улусчу дружинаның ажылында чедир кылдынмайн турар чүүлдер дугайы.

Суурда сөөлгү хонуктарда эзирик кижилер дыка көскүлөң апарганын, улусчу дружина штавы ол айтырыгны кичээнгейден кошкадып турарын Чүргүй-оол Намгаевич чугаалааш, моон соңгааргы сорулгаларга доктааган.

Хуралдың төнчүзүнде суму даргазы чугаалады:

— Арагалаашкына удур бо хире улуг хемчеглерни партия болгаш Чазак ап чорудуп турда, ылаңгыя аныяк кижилер канчап олче сундугар чүвөл? Чижек кылдыр бир аныяк кижини маңаа адаар бодаан мен, черле боданып, түннелден үндүрзүн ол. Оон ады — Чөкпек, ону бо суурда танывас кижиге-даа чок — деп, дарга чугаалаарга, залда олурганнар чир-шоң каттыржы бергенер, дарга аайын тыппайн барган: чүге каттырышты, чүнү чугаалаптым?

Суму секретары чон мурнунче үнгеш, чугаалай-дыр:

— Чүргүй-оол Намгаевич суму даргазына чоокта чаа кээр

ажылдаанын билер силер. Чамдык кижилерниң аттарын амдыызында чедир билбес болганындан, ам чаа эпчок байдалга таварышты: ол арагачы Доржуну школачы чорда-ла, «Чөкпек» деп шолалаар турганнар. Ынчангаш дарганы буруудатпайн көрүңер» — дээр, олуруп алды.

Хуралдың киржикчилерин Чүргүй-оол Намгаевич оожуктургаш, чугаалады:

— Чоокта чаа бо ажылга кирген болгаш чамдык улустун аттарын ам-даа билбесим шын. Эш Чөкпек! (залда чон база катап каттыржы берген) — Чок-чок! Эш Доржу, ол дээр мени буруудатпайн көр. Элдеп чүве: бо суурнуң чонунуң барык-ла хөй кезини силерни «Чөкпек» дээр чорду. Силер бодуңар база атсына берген чордуңар чоп — дээр, мурнуку одуругда дериде берген олурган Доржунуң холун буруузуңу-биле барып тудуп кагды.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

АМДЫЫЗЫНДА ЧҮГЛЕ алдыгы черде

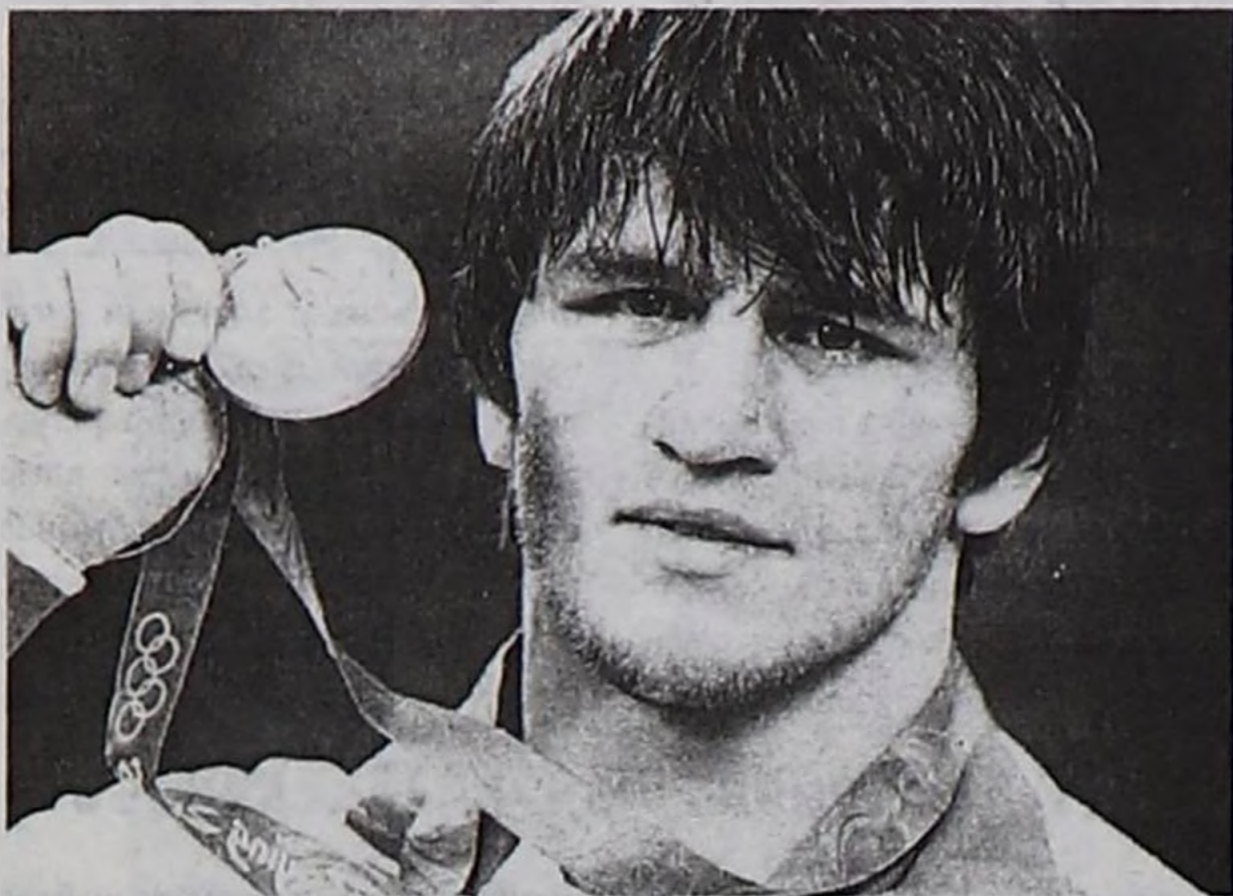
Олимпиада-2008

Кыдатта XXIX Олимпий оюннары кидин түлүк чоруп турар. Август 20-нн эртенги медээлери-биле алырга, Россияның олимпийжи чыынды командасы нитиизи-биле 42 медальды чаалап алган. Оларның 10-у алдын, 14-ү мөңгүн болгаш 18-и хүлер медальдар. Бо алдыгы көргүзүп болуп турар.

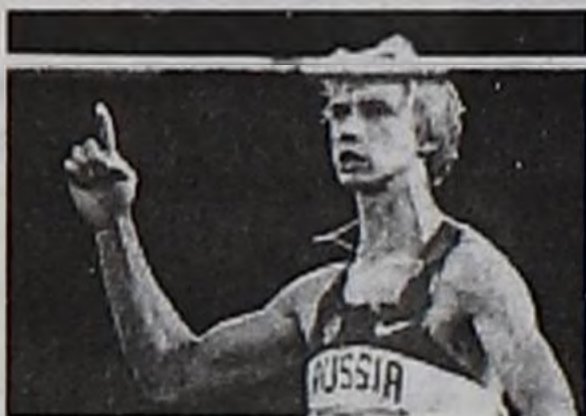
Спорттун янзы-бүрү хевирлеринге эң хөй алдын медальдарны Кыдаттың олимпийжи командасы чаалап алган. Ол нитиизи-биле 76 медальдыг, оларның 43-ү алдын! АКШ-тын командасында 26, Англияның командасында 16 алдын медальдар болгаш өске-даа медальдар бар. Маңаа Моолдун хөй эвес кижжи киржикчилиг олимпийжи командазын онзалап демдегеп болур. Ооң бир мөгези дэю-до хүрешке алдын медальды чаалап алган. Нитиизи-биле үш моол спортчу Пекинге олимпийжи медальдарлыг болган.

Россияның олимпийжилеринден эрткен хонуктарда ыяш-биле бедин халыырынга Елена Исинбаева Олимпий оюннарының ийи дакпыр чемпиону болган. Ол Афинага эрткен оюннарың база тилекчизи.

Анаа бедин халыырынга Андрей Сильнов (2 метр 36 см.) алдын медальды чаалап алган. Бо-ла хевирге хүлер медальды база бир орус спортчу Ярослав Рыбаков чедип алган. Маңаа ийиги

Олимпийжи чемпионнар: мөге Мавлет Батиров биле Андрей Сильнов.

черге британ олимпийжи Джермейн Мэйсон төлөптүг болган.

Россияның командасынга элээн хөй медальдарны мөгелер чаалап берип турар. Ийи хонук бурунгаар Мавлет Батиров (60 кг) алдын медальды, а 55 кг-ге Бесик Кудуков хүлер медальды чаалап алган.

Хол бөмбүүнге херээжен командалар аразынга Россияның чыынды командасы шаңналдыг черге безин кирбээн, а херек кырында бистиң амгы ойнакчыларывыс бо хевирге делегей чемпионнары аттыг. Ийи хонук бурунгаар Россияның командасы Кыдаттың командасынга 3-0 санга уттургаш, оюндан бужары-биле үнгөн. Тренерлер бо аштырышкынны спортчу буураашкынга демейлеп турар. Екатерина Гамова, Елена Година, Любовь Соколова, Юлия Меркулова олардан негелде шыңгыы болуру чугаажок. Черле ынчаш чурттуң спортчу удуртулгазының санап турары-биле алырга, Пекин олимпиадасында Россияның командасының чедишикиннери шоолуг эвес болуп турар.

Бистиң корр.

Чуруктарны Интернеттен алган.

Халдаашкында — кыдат ойнакчылар!

А.Б.Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл училищези

дараазында мергежилдерге немелде хүлээп алышкынны чарлап тур:

фортепиано (уругларның хөгжүм школазының доозукчуларын), үрер хөгжүм оркестри, улустун хөгжүм херекселдеринин оркестри (уругларның хөгжүм школазының доозукчулары), музыка теориязы (уругларның хөгжүм школазының доозукчулары), библиотека ажыл чорудулгазы, хореография чогаадылгазы, улустун хөгжүм чогаадылгазы.

Документилерни 2008 чылдың август 13-тен сентябрь 3-ке чедир хүлээп алыр. Адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2, каб. № 25. Телефон: 3-29-25.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы болгаш Тыва Республиканың мал-эмнелге хай-гааралының албанының коллективинин мурнундан көдээ ажыл-агыйның хоочун ажылдакчызы Маадыр Маадырович Сурун-оолга ооң өөнүн ишти

Тамара Аковна СУРУН-ООЛДУҢ

үр аараанының соонда мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

МАЛ ООРУ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ БАР БЕ?

Мени Урана Калдар-ооловна Салчак дээр. Мугур-Аксында "Курга-Сай" арат-фермер ажыл-агыйны өөм ээзи-биле каттай тудуп турар мен. Бистиң ажыл-агыйывыс сарлык малды азыраар угланышкынныг.

Бо чылдың август 6-7-ннн хүннеринде 80 баш сарлыктарывысты оор алгаш барды. Сураан дыңнаарывыска, бис ооң дугайында билдир-даа бис, оларны Хемчик талазынче ажыра берген бооп турар. Суурун болгаш чоок-кавы оорлары оларны кайыын алырыл аан, шупту чүве көстүп, билдине бээр чүвени. Эрткен чылын октябрь 28-те 35 баш сарлыкты алгаш барган, оларны шагдаалар ам-даа тыппаан. Ынчап кээрге, ол-ла оорларның бажы эттенип, оорланып чоруп турары илден чүве-дир.

Республиканың Иштики херектер килдизинге хамааржыр читкен мал дилээр тускай истелге килдизинин ажылдакчыларының бо талазы-биле организастат-тынган оор бөлүктөр-биле демиселди хол кыры-биле эреңгей чорудуп турарын бо чагаамда сойгалап тур мен. Олардан эрткен чылын-на тывылбаан малы-выстың дугайында айтырарга, ажылдап, дилеп тур бис деп каар, а ажылдаан үүле-херээ — суур иштинге аай-дедир машиназынга халытканы-биле кызыгаарлат-тынып каар, ол-ла. Малоору-биле мынчаар демисел чорудар болза, херек бүдер бе?

Чоокта чаа Наадым байыр-

лалының соонда биске "уут-тунмас белек" болганы дег 80 баш сарлык малывысты кадарып турган кадарчыларывыстан ок-боо-биле боолап тургаш, бүдүн коданны хунаап, сүрүп алгаш бардылар. Оларга удур хемчег кылбас боорга, кара туразында чоруп турар оорлар ол-дур деп билдинип турза-даа, шагдаа ажылдакчыларының шак мындыг харысалга чогу-биле оорлар амыравайн канчаар. Эрткен чылгы калчаараан куурумчулар шак мындыг дерзии херектерни үүлгедип турда, иштики херектер килдизинин ажылдакчылары мынчаар багай ажылдап турарга кайыын боор?! Аал-коданывыс куруглаан, улуг когарал-чидиригге алзыпкан малчыннар моон соңгаар канчаар амыдыраар бис? Чээли-биле алган малы-высты канчаар эгидер бис?! Чогуур органнар орта таптыг харыы бербейн, оорларны дилевейн турары — оларның оорлар-биле каттай холбаалыын херечилеп турары ол эвес бе деп бодал башка кырбес аргажок. Күрүне деңнелинде мал оору-биле демиселди хойлу-дүрүм, чазак-чагырга кандыг хемчег-сорулгаларны алыр деп турарыл? Көдээ ажыл-агыйны сайзырадыр, хөгжүдөр деп кыйгырыг, дуза-деткимчеден өскеде, биске когаралды чедирип турар мал оору-биле демиселди канчаар уштап-баштаарыл?

Урана САЛЧАК.

Мугур-Аксы суур.

ЧАРЛАЛ

Россияның күрүнениң гуманитарлыг университетинин Кызылда филиалы 2008-2009 өөредилге чылында

дээди болгаш ийи дугаар дээди эртем чедип алыр төлевирлиг бот-өөредилге салбырынче өөренир күзелдиглериниң документилерин хүлээп эгелзэн.

Салбырлар: документилер эмгелели болгаш эргелеп-башкарылганың документ хандырылгазы (албан черлеринге, янзы-бүрү бүдүрүлгелерге, организацияларга, оргкилдистерге, кадрлар килдизинге специалистерни белеткээр).

Өөренир хуусаазы: ортумак эртемниглерге — 5,5 чыл; ортумак тускай эртемниглерге — 4,5 чыл; дээди эртемниглерге — 3,5 чыл. Документилерни Кызыл хоорайның Салчак Тока кудумчунун 12 дугаар бажыңының ийиги каадында хүлээп ап турар.

Телефону: 2-47-73.

Бистен садып алыңар

Алтайның дээди сортунун далганы — 760 рубль, Минусинскинин бирги сортунун далганы — 650 рубль, Алтайның бирги сорттун далганы — 690 рубль, чигир — 1100 рубль, аңгы-аңгы янзылыг крупалар — 18,50 рубль/кг, консервалаарда ажылгаар дус — 179 (50 кг) рубль, дагаа буду — 68 рубль, броллер дагаа оолдары — 83 рубль/кг, масло сливочн. — 82 рубль/кг, үүрмек горох — 15 рубль/кг, чинге-тараа — 19 рубль/кг, роллтон — 4,30 рубль, 3 литр соктуң — 58 рубль.

Вистиң адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, бажың 19а, «Эхнатон» баазында 3-кү склад; Каменистая кудумчузунда бажың 15, Калинин кудумчузунда бажың 25, склад № 3.

Мооңу-биле садып алыр улустарга өртектер дугуржулга езугаар.

Харылзажыр телефону: 5-38-40.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyn@tuva.ru

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, окулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8180. Чагыг 91. Номери парлаалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортааки Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүкзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 11730.

ТР-нн «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.